

ADALÉKOK A MIKSZÁTH-NOVELLÁK FORRÁSAIHOZ

I. A Péri lányok és Kéri Klára

Mikszáth 1882 elején megjelenő, »A jó palócok« című, nagysikerű kötetének egyik balladai hangulatú novellája a »Péri lányok szép hajáról« címet viseli.

Arról szól, hogy Péri Juditot aratáskor elcsábítja Csató Pista. Csatóné boszúból levágja Judit haját. Judit nénye, Kata, a szégyenbe belebetegedő húgának úgy tud csak orvosságot szerezni, hogy a levágott hajjal együtt saját haját is eladja, s így vállalja azt a gyanúsítást is, hogy ő is becsstelen. A két lány apja megérti Kata áldozatának jelentőségét s' megbocsát mindkettőjüknek. Judit sejtetően belehal betegségébe.

A novella — bár bizonyos szerkezeti megoldatlansága szembeötlő »A jó palócok« jól formált novelláinak sorában — minden ízében »A jó palócok« szerzőjének keznyomát viseli magán. Éppen ezért érdekes és Mikszáth íróművészetének szempontjából nem mellőzhető tény, hogy a kis történet ötletét, sőt epizódjait is mástól vette Mikszáth.

A Szegedi Napló 1881. június 3-i tárcarovatában Rudnyánszky Gyula egy balladáját olvashatjuk:

Kéri Klára szép hajáról.

»Én szép szeretöm, ha igazán szeretnél,
Várákznál rám az öreg fakeresztnél;
Esküdnél az anyád örök nyugalma:
Szíved lesz az éjjel hű szívem tanyája.«

»Én édes szeretöm, igazán szeretlek,
Vallom a szívemet igazán tiednek,
Esküszöm az anyám örök nyugalma:
A vén fakeresztnél leszek éjfél tájra.«

Gyócsi Pál lefekszik felesége mellé,
De a félvilágért, hejh, meg nem ölelné;
Elalvását lesi, csak alig hogy várja...
A vén fakereszthez oson éjfél tájra.

Megmozdul a kéve, búzakalász zizzen, —
Szerető szív titkát óvja meg az isten!
Gyócsi Pálné ébred; nem is aludt talán,
De asszonyi csellel kifogott az urán.

Az irigy Hollóné, — meg a többi sorban, —
Kotornak is már a nyüzsgő hangyabolyban;
Hűtlen Gyócsi Pálnak szilaj felesége
Két remegő kezét emeli az égre.

»Csak úgy üdvözöljek, úgy ne érjen átok,
Ahogy én magamnak igazságot látok,
Ahogy én, — szerelmem mézlopói! — rátok
Haragom méhéből fulánkot bocsátok.«

Harmatos éjfélkor harmatos a kéve,
Visszhangzik az erdő pitypalatty füttyére;
Reszket a kalász, mert hűvös szellő lendül,
Reszket Kéri Klára forró szerelemtül.

Két ölelő karját ölelésre tárja,
Édes csókra csattan pici piros szája;
Hejh, de kínos könytül ázik az orcája,
Szívébe nyilallik csók, ölelés — fájva.

Hiába, hiába csillog a gyűrűje,
Patyolat ingvállá össze van már gyűrve;
Keblen a fekete fürtök úgy lebegnek,
Mintha fehér hattyún úszik árnyas felleg.

Hajadonok éke, szüzek koronája,
Ragyogó selyem haj, ha meg lett gyalázva,
Klára fején többé az egek se védik:
Gyócsi Pálné titkon levágja tövéig.

Harmatos éjfélkor harmatos búzára,
Mint hervadt lilium, roskad a szép Klára;
Arató leányok, arató legények,
Elfordulnak tőle, soha rá se néznek.

Egyedül csak Eszter, Klára húgocskája,
Gondol szeretetre, gondol imádságra;
Ébresztgeti nénjét, gyógyitgatja baját, —
S szűz keblére rejti Klára selyem haját.

Hazamennek aztán. Csillagos az égbolt,
A mező, az erdő illatosabb rég volt;
De Klárának sötét már az egész világ,
Klára szívének már sohse nyílik virág.

Koszorús menyasszony, ha lesz is belőle,
Oh, ha valaha még nyoszolyára dől le:
A hideg halál lesz az ő völegénye,
A hideg koporsó várja őt nászjére.

Gazdag selyemhaját, előveszi Eszter,
Felcsókolja ráhullt könnyeit mégegyszer,
És azután azt a meggyalázott haját,
Keblén melengetve, a városba szalad.

Bekopog szerényen, szégyenpírban égve.
»Klára szép hajáért gyógyszert kaphatnék-e?«
»Klára szép hajáért az ára kitelnék,
De csak úgy, ha hozzá a tiedet tennéd.«

Ingadozik Eszter erre az egy szóra;
Oh, az egész falu szégyenére rója!
Mert ki haját veszti, szüzi hírét veszti;
De csak egyet sóhajt, azután lemetszi.

Falu végén hangzik a lányok nótája:
»Amott jön a Kéri Klára húgocskája,
Bogyó Imre, hallod, te vagy a rózsája,
Kérdezd meg hová lett szüzi koronája?«

Eszter haloványan suhan a kis házba,
Szíve megedződik a legnagyobb gyászra;
Némán omlik Klára hideg tetemére...
Könyörülő isten nézz le keservére!

Hogy Mikszáth novellája Rudnyánszky e balladájánál később keletkezett, *pontos adattal* nem sikerült bizonyítanunk. Hogy mégis Mikszáth az átvevő, *teljesen valószínűsíthető*.

Mikszáth 1881-ben — noha Pesten tartózkodik. — »mint rendes külön munkatárs«, tagja a Szegedi Napló szerkesztőségének. A szerkesztővel kötött megállapodás értelmében »hetenkint két eredeti közleményt« tartozik küldeni a lapnak.¹ Ennek alapján az év folyamán a Szegedi Naplóban jelenteti meg a későbbi »A jó palócok« kötet novelláinak legnagyobb részét.² Közben megjelenik »A tót atyafiak« és éppen Rudnyánszky Gyula — aki Mikszáthtal együtt munkatársa a Pesti Hírlapnak is — ír 1881. szeptember 6-án, éppen a Szegedi Naplóba elismerő bírálatot róla. Egy cseppet sem valószínű, hogy a Mikszáth minden lépését figyelemmel kísérő Szegedi Naplóban közölte volna balladáját, ha ő lenne az átvevő, hiszen az nem tűnhetett volna másnak kollégája egyik novellája gyenge átköltésének.

¹ Lásd a szerkesztőség 1881. dec. 23-i nyilatkozatát a Szegedi Napló és Mikszáth kapcsolatáról az »Újdonságok« rovatban.

² 1881. márc. 13.: A bodoki két major regénye — a kötetben »Két major regénye« címmel; ápr. 21.: Timár Zsófi özvegye; máj. 8.: A bágyi csoda; máj. 13.: Az Andris csizmái — a kötetben és a Pesti Hírlap 1881. dec. 25-i számában »A kis csizmák« címmel (Első megjelenésére vonatkozóan lásd W. Petrolay Margit: M. K. elfelejtett ifjúsági írásai. Itk. 1956. 3. sz. 289—99. ll.); máj. 29.: A gózoni Szűz-Mária — a Pesti Hírlapban máj. 17-én jelent meg; jún. 5.: Szűcs Pali szerencséje; júl. 10.: Szegény Gélyi János lovai — a Pesti Hírlapban jún. 16-án közölte; nov. 4—6.: A Filcsik uram bundája — a kötetben »Az a pogány Filcsik« címmel.

Ennél a körülménynél sokkal nyomósabb bizonyítéka Rudnyánszky balladája időbeli elsőbbségének az, hogy Mikszáth *nem közölte, a köteten kívül a »Péri lányok . . .«-at* azokban a lapokban, melyeknek ezidőben munkatársa volt (Szegedi Napló, Pesti Hírlap, Ország-Világ, Magyarország és a Nagyvilág, Hasznos Mulattató). Pedig a kötet többi novelláját külön is megjelentette.³ A Szegedi Naplót olvasva találhatott rá Rudnyánszky balladájára. Az átírás napi-, vagy hetilapban való közlése szembeszökővé tette volna az átvételt, hiszen éppen azokban a lapokban közölhetette volna elsősorban, melyeknek Rudnyánszky is épp úgy munkatársa volt, mint ő maga. (Egyébként Rudnyánszky 1882-ben megjelenő kötetébe is felvette a kérdéses balladát.⁴) A Szegedi Napló szerkesztője, Enyedi Lukács, aki »A jó palócok« megjelenését dicsérő recenzióval vette tudomásul, felfigyelhetett a szoros egyezésekre, de — bizonyára Mikszáth iránti tapintatból — hallgat róluk.⁵

Mindezek természetesen egy cseppet sem kisebbítik Mikszáth művészi érdemeit s nem vetnek árnyékot írói moráljára. Az átvétel teljesen Mikszáth művévé avatja a Rudnyánszky által megverselt történetet. A továbbiakban ezt szeretnénk néhány észrevétellel megmutatni.

Rudnyánszky balladájában láthatóan tömörségre törekedett, ami sokhelyütt bántóan zsúfolttá teszi balladáját: felesleges szereplő benne az »irigy Hollóné«, indokolatlanul bonyolítja a történet tragikumát Kéri Klára mátkaságára való utalásával, Gyócsiné szájába erőltetetten fogalmazott, olcsó átkozódást ad stb. Annyira él a »balladai homály«-jal, hogy szinte minden versszakban gyarló fogalmazású, zavaros képekbe bonyolódik. Hangulatteremtése mesterkélt, nem is szólva arról, hogy az éjfélkor megszólaló fűrj kimondottan neveltséges. Verselése is egyenetlen, a tizenkettős sorok alkalmazását nem találjuk szerencsésnek. Páros rímei időnként bántó négyes ragrimekké torzulnak (pl. utolsó előtti szakaszban).

Mikszáth már a címen is változtat. Ő a »Péri lányok szép hajáról« beszél s ez valóban találóbb, mint a Rudnyánszky által választott cím. Novelláját jellegzetesen Mikszáthos, szubjektív bevezetéssel kezdi: »Hát bizony a Péri lányok híres aranyzőké haja inkább ne nőtt volna soha olyan hosszúra, olyan szépnek, tömöttek, inkább változott volna lennek, vagy hullott volna ki egyenként. — Len ha lenne, patyolatnak fonnák . . .« stb. Azon kívül, hogy ez prózában is sokkal költőibb Rudnyánszky minden erőlködésénél, egyúttal előre vetíti az elmondandó történet tragikumát, megadja a novella egységes hangulatát. Mikszáth gyakran él ezzel a megoldással »A jó palócok«-ban is, de nemcsak novellakezdekskor, s megtaláljuk regényeinek egy-egy fordulópontján is. Mondanunk sem kell, hogy mennyivel szerencsésebb megoldás ez Rudnyánszky — egyébként balladához illő — de laposan fogalmazott, semmitmondó, párbeszédes balladakezdésénél.

Mikszáth a továbbiakban két részre osztja a novellát. Az első rész, melyben a csábítást írja le, hibátlan, remek kis Mikszáth-karcolat. (Még a fűrj is benne van, de milyen nagyszerű érzékkel elhelyezve!) A második rész kevésbé sike-

³ »A gyerekek«-et a Szegedi Naplóban még 1879. nov. 16-án »Mézes hetek« címmel (a Pesti Hírlap 1881. szept. 18-i számában már a végleges címet viseli); a »Galandáné asszonyom«-at, a Szegedi Napló 1879. dec. 21-i számában »Luca« címmel; »A néhai bárány«-t »Sós Pál esküvése« címmel a Pesti Hírlap 1881. okt. 30-i számában.

⁴ Rudnyánszky Gyula Költeményei 1876—1882. Bp. é. n. 58—61. ll.

⁵ Szegedi Napló 1882. jan. 17.

rült, vázlatos, csak a befejező mozzanat — az öreg Péri megérkezése — vall ismét mesteri kézre. Ez viszont Mikszáth-lelemény, nem. átvétel, Rudnyánszky-nál nincs szó ilyesmiről. Ugyancsak finom művészi érzékre vall az, hogy Mikszáth a befejezésben csak sejteti Péri Judit halálát, s így könnyűszerrel melőzheti az avult romantikára emlékeztető holttetemre borulás motívumát.

Mikszáth az átvett témából saját remeket alkotott, a szereplőkből élő, érző embereket teremtett és olyan apróságokra is ügyelt, hogy nála a kisebbik, a tapasztalatlanabb leány esik áldozatául a csábításnak. Nem csoda, hogy írása sokkal megindítóbb, hatásában mélyebb, mint Rudnyánszky Gyula verse.

Az első pillanatra talán szolgainak tűnő átvétel ellenére is világos, hogy a nagyobb tehetség, az igazi művész alakítva is alkotó módon vette jogos birtokába a témát.

II. Mikszáth »demokratái«.

Mikszáth »A demokraták« című írását⁶ irodalomtörténetírásunk a 90-es évek végéről származtatja, 1898-ból.⁷ Az »A demokraták« cím alatt egybefogott két kis elbeszélés kétségtelenül a 90-es évek végének a »Noszty fiú...« eszmei és művészi eredményei felé haladó Mikszáthjára vall. Különösen az első, a »Szervusz, Pali bácsi!«

Köztudomású, hogy Mikszáth évekig, sőt évtizedekig hurcolt magával művészi pályáján bizonyos ötleteket, motívumokat, melyek új, meg új változatokban jelentek meg műveiben.⁸ Nos, »A demokraták« első elbeszélése, a »Szervusz, Pali bácsi!« is újrafeldolgozott motívum. Az alapjául szolgáló anekdotát Mikszáth »A magyar demokrata!« címmel már 1881. augusztus 19-én, Scarron álnéven megjelentette a Pesti Hírlapban, az »Apró megyei történetek« sorozatban, majd saját nevével, október 15-én, a Szegedi Naplóban is.

Úgy látszik, hogy ez eddig elkerülte kutatóink figyelmét, hiszen az 1898-asnak ismert »A demokraták« tárgyalásakor sem utalnak arra, hogy itt régi, már egyszer megírt motívumról van szó⁹, de bibliográfiáinkban sem említik az 1881-es változatot,¹⁰ melyet épp ezért érdemesnek tartunk újból leközölni:

A magyar demokrata!

Ez osztán igazán frázis és *lucus a non lucendo*. Vagyis éppen olyan, mint a pisai ferde torony négy galambja, hogy tulajdonképpen csak három galamb van ott, de mindenki azt mondja, hogy négyet lát, mert az az előítélet tapad a galambokhoz: aki hármát lát, csak fattyúgyerek.

⁶ »A demokraták. I. Szervusz, Pali bácsi! II. Ugyan, eredj a Rákócziddal!« Jubileumi Kiadás. XXII. k. 107—158. l.

⁷ Pintér Jenő: A magyar irodalom története. Bp. 1934. VII. k. 407. l.; Várdai Béla tévesen teszi megjelenésének időpontját 1899-re, műve 155—156. lapjain.

⁸ Lásd Rubinyi Mózes: Mikszáth Kálmán élete és művei. Bp. 1917. »Alakjai és motívumai« fejezet 37—51. l.

⁹ Lásd Király István: Mikszáth Kálmán. Bp. 1952. 111. l., illetve Rubinyi i. m. említett fejezetét, Várdai Béla i. m., stb.

¹⁰ Rubinyi i. m. bibliográfiája, illetve ennek kiegészítése az Irodalomtörténet 1950. I. számában. — Bár Rubinyi bibliográfiája azzal az igénnyel készült, hogy a Jubileumi Kiadásba be nem került műveket sorolja fel s számos Mikszáth-mű korábbi változatát megemlíti!

Mi is beszélünk a demokráciáról: mondjuk azt is, hogy hiszünk benne, hogy létezik, de nem látjuk.

Mikor még a hajdani Tiszapárt grasszált a magyarság szívében, sőt még a népdalokban is (ezekben van igazán piedestálra emelve a politika), a legarisztokratikusabb magyar családok is szívesen csatlakoztak a balpárthoz, a kastélyokban épp úgy szidták a kormányt, mint a kávéházak hivataltleső lateinerei.

A csanádmegyei nemesség rég ismeretes arról a tulajdonáról, hogy fehér kabátot visel, de azért a vörös kedvenc színe. Republikánusok és demokraták — bizonyos fokig.

A megye egyik leggazdagabb ura, Blaskovits István is az: s ahol a vezér, ott a többi.

Tisza Kálmán néhai népszerűségének idejében különösen erős demokratát játszott a csanádmegyei nagy úr, ki kompakt pártjával, ha Makón a megyei közgyűlésen megjelent, játszva verte le a Deákpártot nem egyszer...

Egészen kedvet kapott a közülethez, s késő korában olvasgatni kezdve, szép képzettségre tett szert, úgy, hogy néha egy-egy csinos beszédet is kivágott, mindig demokrata színezetűt, mert hát ilyen a divat, az ilyet tapsolják meg erősen.

Növekedett is hírből, dicsőségben Blaskovics István. Egész nymbust font feje körül a közvélemény, mely szárnyaira kapta. Ura volt, Nyári Pálja volt már a megyének, hatalom volt a szava, zászló a neve.

Lón pedig ezekben az időkben, hogy döntő harcra készült a megyebeli Deákpárt a Tiszapárt ellen, a saját kebeléből akarván alispánt választani.

De ezt már nem engedhették Blaskovicsék. Azért is meg fogják mutatni, hogy az ő jelöltjük győz. S nem kíméltek e végből semmit, talpra volt állítva minden szavazat.

Az alispán-választó közgyűlés reggelén nagy izgatottság uralkodott Makón, amint kora hajnaltól kezdve sereglenni kezdtek a falvakból a bizottsági tagok.

Az emberek nagy csoportokban álltak künn az utcákon s találgatták minden egyes kocsi beérkezésekor: »ez is egy baloldali voks, meg ez is... Meleg lesz a Deákpártnak« — míg megint nem jött egy deákpárti korifeus öt-hat bizottsági taggal, ami megint megnyújtotta a nép ábrázatát kesernyésre, mert a nép mindig azon a párton van, mely a legtávolabb van a kormánytól.

Lett bezzeg nagy öröm és éljenzés, mikor végre számos kocsitól kísérve a Blaskovics István ötlovas fényes fogata robogott be Királyhegyes felől.

No, most már biztos a baloldal győzelme. A »nagy demokrata« behozta összes párthíveit.

Megállt a fényes fogat. Blaskovics leugrott a megyeház előtt s a kapuban ráváró barátai felé sietett, midőn eléje áll Szabó Pál uram, jómódú politikus paraszt Makóról, s elébe nyújtja nyájasan nagy kérges tenyerét:

— Szerbusz Pista öcsém! De jó, hogy eljöttél az embereiddel!

A Blaskovics vér fölforrt benne erre a szóra. Fülige vörösödött, azután elhalványult, alig bírta dadogni a kocsisnak: — Fordulj meg! — Várj, hadd üljek föl. Hajts lóhalálában haza! Nem kell a politika.

És a nagy demokrata azóta sem teszi a lábát a csanádi megyeházba. Az a »Szerbusz öcsém« elriasztotta a közügyektől örökre.

Ha ezt a tárcát összevetjük a »Szervusz, Pali bácsi!«-nak a Jubileumi Kiadásban található szövegével, azonnal világossá válik, hogy a makai história az alap-anekdota. Mikszáth Szegeden, esetleg Makón jártában¹¹ hallhatta még szegedi újságíróskodása idején, abban az időben, melyet maga is az »anyaggyűjtés« idejének nevezett,¹² és amikor a szegedi paraszt-polgári világ sajátos demokratizmusa egyébként is fogékonyra tette az ilyen témák iránt. Az anekdota szembeötlő csattanója a paraszti parola visszautasítása. A paraszti »bizalmaskodás« jellemző úri gesztust vált ki Blaskovics Istvánból, ahogy mondani volt szokás: »Kocsiba vágja magát«, parancsot ad a kocsisnak, hogy azonnal hajtson haza. Ez a később is sokat látott nyegle dzsentri-gesztus élhetett legélénkebben és legbosszantóbban Mikszáthban. A későbbi, 1898-as változatban is lényegében ugyanez a mozzanat, a paraszti kézfogás és bizalmas megszólítás elől magát »kocsiba vágó« »demokrata« alakja adja meg az elbeszélés végső értelmét.

Csak hogy itt már nem egy, hanem két kocsiba-ugrás szerepel. Az egyik azonos jellegű Blaskovics Istvánéval és az elbeszélés végén foglal helyet. A másik megelőzi ezt, s a »Szervusz, Pali bácsi« Molnár Pálja ez esetben ostoba, gögös, utálatos arisztokrata rokonsága elől menekül.

Nyilvánvalóan az áll ennek a háttérben, hogy az alap-anekdota pregnáns csattanója a magát megtagadni nem tudó dzsentri jellemző emberi magatartásának adekvát szimbólumává kristályosodott Mikszáthban. A Mikszáth által ismert magyar »demokraták« szükségképpen az úri gög e gesztusával reagálnak az ösztöneikből ki nem irtható nemesi önértzet valóságos, vagy vélt megsértésére. Jöhet ez a sértés akár az arisztokráciától, akár a parasztságtól. Ezért alkalmazza Mikszáth 1898-ban az 1881-es anekdota főmotívumát mostmár két, mégpedig ellentétes tendenciájú beállításban. Mély lényeglátásra valló írói fogással így két pólust alakít ki elbeszélésében. E két pólus között zajlik az a fordulatokban gazdag cselekménysor, mely összeköti és végül az olvasó számára is egyértelművé teszi a két ellentétesirányú jelenetet: kiderül, hogy az arisztokraták elutasítása mögött sem valódi demokratizmus rejlik, hanem ugyanaz az úri gög, ami a paraszti parolát is eltaszítja magától.

A két fordulópont egy epizódból való kiformalása, majd a fenti módon való elvi egybeolvasztása, egyike azoknak a »bűvészmutatványoknak«, melyekkel Mikszáth életművében lépten-nyomon találkozhatunk. Egyúttal az anekdotizmus egyik sajátos alkalmazásának, az anekdota elbeszéléssé bővítése folyamatainak is tanúi lehetünk a két változat egybevetésekor. Az »A magyar demokratá!«-ból sarjasztott »Szervusz, Pali bácsi!« cselekménye bőséges alkalmat nyújt a két kocsiba ugrás között a korabeli magyar viszonyok szatirikus ábrázolására. Természetesen az, hogy az anekdota elbeszéléssé nőtt, nemcsak szerkezeti bonyolultabbá válást, hanem eszmei összetettebbséget is eredményezett. Így az alap-anekdota csattanója is módosult bizonyos mértékig. Míg a makai találkozásban egy becsületes, naiv paraszt-politikus spontán gesztusa váltja ki a »demokrata« rejtett arisztokratizmusát, addig az 1898-as változatban ezt egy részeg, mocskos ellenzéki kortes kaján pimaszsága idézi fel. Ez így is van rendjén. Blaskovics Istvánról, »A magyar demokrata!« főszereplőjéről egy pillana-

¹¹ Lásd Mikszáth »Szeged Makón« c. írását a Szegedi Napló 1879. jún. 4-i számában.

¹² Mikszáth beszéde a szegedi jubileumi ünnepségen. Szegedi Napló, 1910. jan. 9.

tig sem hitte komolyan az olvasó, hogy igazán demokrata, hiszen demokratikus beszédeit is csak divatból mondta. Molnár Pál viszont, a »Szervusz, Pali bácsi!« demokratája« az arisztokráciával való szakítás után meggyőződéses demokrata lesz. Mikszáth kitűnő jellemábrázoló készségét bizonyítja, hogy a végső, a leleplező fordulatban a régi anekdotát hozzáigazítja a saját demokrataságát okos könyveken edzett Molnár Pál jelleméhez s a tudata mélyén rejtőző úri gőgöt kicsiholó ellentétet ehhez méretezi.

Végül kimondja, amit Blaskovics István esetében szükségtelen volt kimondania, elég volt éreztetnie: a vér nem válik vízzé, a magyar nemes, akármilyen kurtanemes is, nem tud igazi demokratává lenni. Legalábbis ha jómódban él. Legfeljebb arisztokratizmusa ölt új formát. (Molnár Pál így jellemzi amerikai társadalmi pozícióját: »Úgy vettek már ott minket... mintha az *első hajón* jöttünk volna be.«)

Az 1881-es és az 1898-as változat bevezetésének egybevetése külön tanulságos Mikszáth világnézeti állásfoglalása módosulásának tanulmányozása szempontjából. Erre itt nincs módunk részletesen kitérni.

NACSÁDY JÓZSEF